

Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikkansuomalaisten kielistä

TIMO LAUTTAMUS

Viime vuosikymmenen lopulla ilmestyi useita kielikontakteja käsitteleviä teoksia, esim. Thomason ja Kaufman 1988, Lehiste 1988 ja Van Coetsem 1988. Tästä voi hyvinkin päätellä, että kielitieteilijöiden kiinnostus on virinnyt uudelleen kielikontaktitutkimusta kohtaan. Erityisesti Thomasonin ja Kaufmanin teosta *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics* pidetään yleisesti erittäin ansiokkaana tutkimuksena, ehkä merkittävimpana sitten Weinreichin *Languages in Contact* -teoksen ilmestymisen 1953.¹ Thomasonin ja Kaufmanin teoksessa pyritään luomaan uudenlainen teoreettinen viitekehys, jonka mukaan kielikontakt(e)ista johtuvat kielelliset muutokset voidaan analysoida, kuvata ja jopa ennustaa.

Artikkelini tarkoitus on pohtia niitä ongelmia, jotka liittyvät Thomasonin ja Kaufmanin esittämiin kielikontaktitilanteiden perustyyppeihin, *kielensäilyttämiseen* (»maintenance») ja *kielenvaihtoon* (»shift»), sekä näitä perustyyppisiä vastaaviin muutosprosesseihin, *lainaamiseen* (»interference through borrowing») ja *vaihtamiseen* i. kielenvaihdon kautta tapahtuvaan interferenssiin (»interference through shift»). Tätä dikotomiaa Thomason ja Kaufman käyttävät myös analysoidessaan lyhytkestoisia kielellisiä ilmiöitä, kuten toisen kielen oppimisessa ilmenevää interferenssiä. Pyrin osoittamaan, ettei Thomasonin ja Kaufmanin esittämä kaksijakoinen malli ole kaikilta osiltaan tyydyttävä, vaan esim. lainaaminen (struktuurallisesti määriteltynä) muutosprosessina tulisi ulottaa myös kielenvaihtotilanteisiin, kun niitä tarkastellaan sekä historiallis-sosiaalisesti että synkronisesti. Teoreettisena lähtökohtanani on ajatus, etteivät kielelliset prosessit, kuten koodinvaihto (»code-switching»)² ja lainaaminen, voi olla riippuvaisia itse kontaktitilanne-

¹ Vrt. esim. Jasanoff 1989 ja Van Coetsem 1990.

² Poplack (1980: 583) määrittelee *koodinvaihdon* »yksittäisessä diskurssissa, lauseessa tai konstituentissa tapahtuvaksi kahden kielen vaihteluksi».

KUVA 1. Thomasonin ja Kaufmanin (1988) malli yksinkertaistettuna

KONTAKTITILANNE	<i>Kielensäilyttäminen</i> »language maintenance»	<i>Kielenvaihto</i> »language shift»
PROSESSI	<i>Lainaaminen</i> »(interference through) borrowing»	<i>Vaihtaminen</i> »(interference through) shift»
KAAVA	$SL (L2) \rightarrow RL (L1)$	$SL (L1) \rightarrow RL (L2)$
Esimerkki	amerikanenglanti → amerikansuomi	(amerikan)suomi → amerikanenglanti

tyypistä ja että koodinvaihto ja lainaaminen ovat luonteeltaan sellaisia prosesseja, joita voidaan kuvata parhaiten kielellisellä jatkumolla (vrt. Lauttamus 1990).³ Havaintoaineistona käytän amerikansuomalaisen englannin ja suomen kieltä.

Yllä kuvatussa yksinkertaistetussa mallissa *kielensäilyttäminen* ja *kielenvaihto* siis ovat kielikontaktitilanteiden perustyyppinä sekä *lainaaminen* ja *vaihtaminen* vastaavia kielellisiä muutosprosesseja (vrt. Filppula 1991: 6–12).⁴ Kielikontaktitilanteiden tyyppinä voitaisiin kutsua Van Coetsemia (1988) mukailleen myös *transfertyyppiä*. Usein ongelmana on kuitenkin se, ettei konkreettisesta kontaktitilanteesta voi aina ennustaa suoraan, kumpaan perustyyppiin tilanne kuuluu. Ennustuksen oikeellisuuden voimme oikeastaan todeta vasta jälkepäin nähdessämme kielellisen muutoksen tuloksen.

³ Vaikka tarkastelen kirjoituksessani koodinvaihtoa lähinnä strukturaaliselta kannalta, on se myös pragmaattinen, psykologinen ja kielisosiologinen ilmiö (vrt. Lauttamus 1990: 2).

⁴ Käsitteitä *language maintenance* ja *shift* ei välttämättä assosioida niin voimakkaasti kielikontaktin lopputulokseen kuin niiden suomenkielisiä vastineita *kielensäilyttäminen* ja *kielenvaihto*. Tulee myös muistaa, että termit *interference through borrowing* 'lainaaminen' ja *interference through shift* 'vaihtaminen' implikoivat sitä, että interferenssin luonne on riippuvainen itse kontaktitilannetyypistä.

Edellä mainitut kontaktitilanteiden perustyyppit ovat itse asiassa sosiaalis-historiallisia tilanteita, joiden analyysissä ennustettavuuden kannalta näyttää olevan liian paljon arvaamattomia muuttujia. Koska ennustettavuus voidaan osoittaa puutteelliseksi ainakin joissakin tapauksissa, kuten esim. toisen kielen oppimisessa (vrt. Lauttamus 1991: 34–35), olisi syytä harkita mallia, jossa olisikin kahden sijasta kolme kontaktitilanteiden perustyyppiä. Kolmas kontaktitilanne on Van Coetsemin (1990) mukaan kahteen edelliseen verrattuna »neutraali» tyyppi, jossa kielenkäyttäjä olisi optimaalisen kaksikielinen. Näin mielestäni pystyttäisiin monipuolisemmin selittämään ja ennustamaan, jollei juuri potentiaalisia kielellisiä muutoksia, niin ainakin synkronisia transferi-ilmiöitä. Tätä vaihtoehtoista mallia tarkastelen lähemmin tuonnempana.

Kuvassa 1 *kielensäilyttämistä* kuvaavana esimerkkinä on tilanne, jossa lähtökielenä (SL = »source language») on amerikanenglanti ja kohdekielenä (RL = »recipient language») l. matriisikielenä amerikansuomi. Yleisesti tunnettua on se, että amerikansuomessa leksikko on se kielen komponentti, johon amerikanenglanti on vaikuttanut kaikkein eniten; tätä kielen varieteettia kutsutaankin usein »fingliskaksi». Lienee myös perusteltua ennustaa, kuten Martin (1989: 194) on tehnytkin, että amerikansuomalaisten lingvistinen assimiloituminen valtakieltä puhuviin johtaa lopulta amerikansuomen kieli-kuolemaan (»language death»), joka Thomasonin ja Kaufmanin (1988: 50) mallissa on, paradoksaalista kyllä, kielensäilyttämisen äärimmäinen lopputulos.

Kuvassa 1 *kielenvaihtoa* kuvaavana esimerkkinä on tilanne, jossa lähtökielenä on amerikansuomi ja matriisikielenä amerikanenglanti. Amerikansuomen käy mitä todennäköisimmin (ja on jo osittain käynytkin) niin, että 2. ja 3. sukupolven keskuudessa suomen kieli vaihtuu amerikanenglantiin, ja tässä englannin varieteetissa on ainoastaan hyvin vähän (jos ollenkaan) suomesta johtuvaa interferenssiä. Amerikansuomalaiset edustavatkin sellaista »urbaania, eurooppalaista alkuperää olevaa siirtolaisjoukkoa», joka säilyttää oman äidinkiensä ensimmäisen sukupolven ajan, kun taas heidän lapsensa ja lastenlapsensa vaihtavat alkuperäisen kiensä koko yhteisön puhumaan englantiin; tämän kienvaihtotilanteen lopputuloksena on siis kielimuoto, jossa ei ole juuri havaittavissa interferenssiä (»shift without interference», vrt. Thomason ja Kaufman 1988: 120). Kienvaihtotilanteesta on yleisemmin todettava, että matriisikielen rakenteessa ja leksikossakin esiintyy tavallisesti interferenssiä (vrt. Thomason ja Kaufman 1988: 41; Lauttamus 1991: 39). Kontaktitilanteen lopputulokseen vaikuttavat monet eri tekijät, kuten esim. kielten typologinen etäisyys, kielikontaktien intensiivisyys, sosio-ekonomiset ja kulttuuriin liittyvät seikat sekä kielen prestiisiasema.

Van Coetsemia (1990) mukaillen olen aikaisemmin esittänyt (vrt. Lauttamus 1991), että kielikontakteista johtuvien ilmiöiden kuvaamisessa ei riitä Thomasonin ja Kaufmanin esittämä kahtiajako kielensäilyttämiseen ja kielenvaihtoon, vaan näiden lisäksi on otettava huomioon myös kielellinen dominanssi sekä transferin aikaansaaja (»agent of the transferring action») keskeisinä muuttujina pyrittäessä ennustamaan lingvististä lopputulosta. Soveltamalla tätä vaihtoehtoista mallia voidaan kielensäilyttämistilannetta kuvata kaavalla $sl \rightarrow RL$, joka implikoi sitä, että matriisikieli on lähtökieltä dominoivampi ja että matriisikielen puhuja toimii transferin »agenttina»; kielenvaihtotilannetta voidaan kuvata puolestaan kaavalla $SL \rightarrow rl$, joka vastaavasti implikoi, että lähtökieli on hallitsevampi ja sen puhuja toimii myös samalla siirtovaikutuksen agenttina. Thomasonin ja Kaufmanin (1988) mallin ongelmana on se, ettei siinä ole eksplisiittisesti otettu huomioon sellaista tilannetta, joka on edellä mainittujen suhteen neutraali. On olemassa kielikontaktitilanteita, esim. Balkanin kielisikermä, joissa transferin suuntaa ei voi tarkkaan määrittellä eikä ennustaa: van Coetsemin (1990: 262) mukaan tällaista tilannetta voidaan kuvata kaavalla $SL \rightarrow RL$, joka ilmaisee, että kyseessä on optimaalinen kaksikielinen puhuja ja että tässä tilanteessa kumpikaan kieli ei ole toista dominoivampi. Yleensä tällainen neutraali (ja pitkäaikainen) tilanne edistää puolestaan kontaktoivien kielten rakenteiden vähittäistä konvergenssia (»isomorfismia»), aivan kuten on käynyt mm. Balkanin monisuuntaisessa kielisikermässä. Samantapaista kehitystä on havaittavissa karjalan kielen ja venäjän välisessä kontaktitilanteessa, jota voitaisiin jo pitää bilateraalisena kielisikermänä. Karjalan ja venäjän välinen interferenssi näyttää johtaneen kielimuotoon, sekakieleen, jossa on pääasiassa venäjänkielinen sanasto mutta itämerensuomalainen, lukuisten venäläisten piirteiden leimaama perusrakenne (vrt. Sarhimaa 1991: 73).

Kuvan 1 esittämässä Thomasonin ja Kaufmanin (1988) dikotomisessa mallissa käsite (ja prosessi) *lainaaminen* on rajattu koskemaan ainoastaan kielensäilyttämistilanteita. Tämä ratkaisu ei ole kovin vakuuttavasti perusteltavissa, koska samantyyppisiä prosesseja on havaittavissa sekä kielensäilyttämisen- että kielenvaihtotilanteissa (vrt. Lauttamus 1991). Väitänkin, että lainaaminen strukturaalisesti määriteltynä prosessina on kielellisen jatkumon toinen ääripää ja *koodinvaihto* saman jatkumon toinen ääripää, ja koska kysymys on siis jatkumosta, niin loogisesti pääteltynä ei lainaamista tulisi rajata käsitteenä ainoastaan tietyyntyyppiseen kontaktitilanteeseen. Pyrin valaisemaan argumenttejani esimerkein tuonnempana.

Thomason ja Kaufman (1988) kuitenkin määrittelevät *lainaamisen* seuraavasti:

Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikansuomalaisten kielistä

the incorporation of foreign elements into the speakers' native language, not to interference in general (s. 21).

Lainaamisen määritelmässä siis korostuu vierasperäisten elementtien integroiminen puhujien äidinkieleen. Hieman tuonnempana (s. 37) tekijät määrittelevät lainaamisen hieman tarkemmin:

Borrowing is the incorporation of foreign features into a group's native language by speakers of that language: the native language is maintained but it is changed by the addition of the incorporated features (s. 37).

Tässä määritelmässä korostuu lisäksi se, että lainaaminen on prosessi, jossa puhujajoukko integroi vierasperäisiä piirteitä äidinkieleensä, vaikka äidinkieli perusrakenteeltaan säilyykin sellaisenaan.

Thomasonin ja Kaufmanin (1988) mallissa yksi *vaihtamisen* alakäsite, »substraattivaikutus» (»substratum interference»), on interferenssiä, joka

results from imperfect group learning during a process of language shift. That is, in this kind of interference a group of speakers shifting to a target language fails to learn the target language (TL) perfectly. The errors made by members of the shifting group in speaking the TL then spread to the TL as a whole when they are imitated by original speakers of that language (s. 38–39).

Tässä määritelmässä korostuu se seikka, että kieltä vaihtava joukko epäonnistuu kohdekielen (matriisikielen) täydellisessä oppimisessa, ja näin kohdekieltä puhuvan joukon tekemät virheet leviävät edelleen kohdekieleen kokonaisuudessaan, kun kyseistä kieltä äidinkielenään puhuvat imitoivat oppijoiden kieltä.

Kaikissa edellä olevissa määritelmissä oikeastaan korostuu prosessien lopputulos. Tekijät kuitenkin väittävät, että myös synkroniset kielelliset muutokset voidaan kuvata ja niitä voidaan jopa ennustaa periaatteessa saman mallin rajoissa. Tämän mukaisesti he ulottavatkin vaihtamisen käsitteen myös sellaisiin tilanteisiin, joissa on kyse toisen kielen oppimisesta, vaikkakaan oppijat eivät loppujen lopuksi vaihdakaan tavoitekieleen (s. 145).

Koska Thomason ja Kaufman (1988) määrittelevät lainaamisen käsitteen perinnäisestä poikkeavasti, on syytä pohtia sitä hieman tarkemmin. Esimerkiksi Gumperzin (1982: 66) määritelmä vastaa selvästi enemmän yleisempää käsitystä lainaamisesta; hän määrittelee samalla myös *koodinvaihdon* käsitteen:

Borrowing can be defined as the introduction of single words or short, frozen, idiomatic phrases from one variety into the other. The items in question are incorporated into the grammatical system of the borrowing language. They are treated as part of its lexicon, take on its morphologi-

cal characteristics and enter into its syntactic structures. Code-switching, by contrast, relies on the meaningful juxtaposition of what speakers must consciously or subconsciously process as strings formed according to the internal rules of two distinct grammatical systems.

Gumperzin määritelmässä siis lainaamisen kohteena ovat lähinnä yksittäiset sanat tai idiomaattiset ilmaukset, jotka sitten integroidaan matriisikielen kieliopilliseen järjestelmään siten, että ne käyttäytyvät kyseisen kielen morfologisten ja syntaktisten sääntöjen ja ominaisuuksien mukaisesti. Lainauksen suuntaa ei sen sijaan ole millään tavalla määrätty, vaan se voi tapahtua tämän määritelmän mukaan toisesta kielestä äidinkieleen tai äidinkielestä toiseen kieleen. Pidän tätä järkevänä ratkaisuna, joka on myös sopusoinnussa amerikansuomalaisten kielitilanteesta saadun käsityksen kanssa. Koodinvaihto puolestaan on määritelty siten, että se perustuu puhujien tietoiseen tai tiedostamattomaan kielellisen aineksen prosessointiin, jossa operoi kaksi erillistä kieliopillista systeemiä. Gumperzin määritelmässä on se ongelma, että lainauksella tarkoitetaan ainoastaan yksittäisten sanojen tai fraasien lainaamista. Lainaus on kuitenkin enemmän kuin tätä: se voi olla myös kielen rakenteeseen liittyvien elementtien lainaamista («structural borrowing»). Lainauksella tarkastellaan tässä myös, ikään kuin lainat olisivat aina yksiselitteisesti erotettavissa koodinvaihdosta. Mielestäni näitä määritelmiä voidaan soveltaa parhaiten ainoastaan kielellisen jatkumon (laina – koodinvaihto) ääripäiden kuvaukseen, jolloin lainauksen strukturaaliset vastineet (leksikaaliset lainat) ovat täydellisesti integroituneet matriisikielen, sitä vastoin kuin koodinvaihdon vastineet eivät ole millään tavalla mukautuneet matriisikielen. Näyttää siltä, että erityisesti kielisikermässä lainaus ja koodinvaihto ovat niin yleisiä ilmiöitä, että niiden strukturaalisten vastineiden välinen rajankäynti on usein tavallista ongelmallisempaa.

Pyrin seuraavaksi tarkastelemaan tätä jatkumon käsitettä yksityiskohtaisemmin. Koska sekä koodinvaihtoa että lainaamista pidetään prosesseina, niin vastaavasti näiden prosessien tuloksia voidaan tarkastella ja luokitella erilaisin kriteerein, esim. pragmaattisesti (koodinvaihto kommunikaatiostategiana), psykolingvistiksi (puheen prosessoinnin kannalta), sosiolingvistiksi ja myös kielen rakenteen kannalta (vrt. Lauttamus 1990: 2). Vaikka keskitynkään tässä lähinnä strukturaaliseen tarkasteluun, tulee muistaa, että kaikki edellä mainitut kriteerit ovat koodinvaihdon ja lainauksen kokonaisvaltaisen ymmärtämisen kannalta välttämättömiä.

Olen aikaisemmin (Lauttamus 1990) esittänyt mallin, jossa kielellistä ainesta voitaisiin arvioida sen perusteella, kumman kielen, lähtökielen vai matriisikielen, kieliopillinen systeemi operoi kussakin tapauksessa. Tätä *operationaalisen kieliopin* käsitettä voitaisiin sitten soveltaa yhtenä kriteerinä

Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikansuomalaisten kielistä

luokiteltaessa strukturaalisella jatkumolla esiintyviä yksittäisiä tapauksia. Olen jakanut jatkumon neljään kategoriaan: kaksi ensimmäistä, (a) *koodinmuutos* («code-change») ja (b) *koodinsekoitus* («code-mix»), edustavat lähinnä koodinvaihtoprosessin strukturaalisia vastineita ja kaksi jälkimmäistä, (c) *sporadinen* tai *spontaanisyntyinen laina* («nonce loan») ja (d) *integroitunut laina* («integrated loan»), lähinnä lainaamisen vastineita. Tällä tavoin kuvattua jatkumoa voitaisiin havainnollistaa esimerkein, jotka on poimittu kanadansuomalaisten suomen kielestä (esimerkit 1, 3, 5) sekä Pekka Hirvosen lukuvuoden 1988–89 aikana keräämästä Pohjois-Minnesotan amerikansuomalaisten suomen kielestä (esimerkit 2, 4, 6, 7, 8). Kaikki esimerkit ovat kategorioidensa tyypillisiä edustajia (vrt. Lauttamus 1990: 23–26).

(a) KOODINMUUTOS:

- (1) Niin siellä oli tuota, kätilö joka oli *head of the district who has not practiced for twenty years, and there she was* sillä oli se vauva kädessä [’alueen vastaava (kätilö), joka ei ollut harjoittanut ammattiaan kahteenkymmeneen vuoteen, ja siinä se oli’] (Poplack ym. 1987: 38).
- (2) Ja oli se nuorempiki veli, ei kaikista nuorin veli, se asuu tuol’ leikilla kans’ [Hmh-hmh.] Heart Lake’lla, joka on [Hmh-hmh.] ää, niinku *half-brother they sa-, say or [Joo.] whatever you want to call it* [’veli-puoli, sanotaan, tai miksi sitä nyt halutaankin kutsua’].

Esimerkit (1) ja (2) osoittavat, että koodinmuutokset ovat tyypillisesti monisanoisia fragmentteja (usein lauseita tai kokonaisia lausekkeita), jotka käyttäytyvät leksikaalisesti, syntaktisesti, morfologisesti ja fonotaktisesti lähtökielen (tässä: englannin kielen) mukaisesti. Koodinmuutokset eivät siis ole mukautuneet matriisikieleen, vaan niissä operoi lähtökielen kielioppi. Erityisesti esimerkissä (2) näkyy koodinmuutoksille tyypillinen piirre: ennen koodinmuutosta esiintyy usein epäröintisignaaleja, esim. *ää, niinku*, jotka tässä toimivat todennäköisesti leksikaalisen haun tai puheenprosessoitongelmien ilmentyminä.

(b) KOODINSEKOITUS:

- (3) Mä laitoin oikein ison semmosen *aluminum pan* lihapullia [’alumiini-pannullisen’] (Poplack *et al* 1987: 39).
- (4) Ja suomalaiset, niil’ oli paha nimi [nauraa] siinä, siihen aikaan, ne joutu *black list*, hee [’musta(lle) lista(alle)’].

Esimerkit (3) ja (4) osoittavat, että koodinsekoitukset ovat useimmiten yksittäisiä sanoja tai yhdyssanoja, erityisesti substantiiveja. Koodinsekoitukselle on tyypillistä, ettei siinä ole havaittavissa morfologista eikä syntaktista mukautumista matriisikieleen. Koodinsekoituksessa siis operoi pääasiallisesti

lähtökielen kielioppi. Esimerkissä (3) *aluminum pan* esiintyy englannin kielen mukaisesti perusmuodossaan, vaikka suomen morfologian mukaisesti siinä odottaisi olevan genetiivin kaltaisen akkusatiivin (vrt. *-pannun* tai *-pannullisen*). Samoin esimerkissä (4) *black list* on perusmuodossaan, vaikka siinä odottaisi esiintyvän allatiivin (vrt. *mustalle listalle*). Lisäksi koodinsekoitukselle on ominaista, että se operoi lausekkeen (konstituentin) sisällä, kuten esimerkissä (3), jossa *aluminum pan* toimii NP:n etuattribuuttirakenteen osana.

(c) SPORADINEN LAINA:

- (5) Misis K. oli *housekeeperina* [’taloudenhoitajana’] (Poplack *et al* 1987: 38).
- (6) Ja ne asu [Hmh-hmh.] miesten *dormitoryssa*, mutta o, koulun miehiä ei ollu [’asuntolassa’].

Esimerkit (5) ja (6) puolestaan pyrkivät osoittamaan, että sporadisissa (spontaanisyntyisissä) lainoissa vierasperäinen sana on morfologisesti ja syntaktisesti mukautunut matriisikieleen. Sen sijaan fonologista integroitumista ei esiinny, vaan nämä lainat säilyttävät useimmiten lähtökielen ääntöasun.⁵ Luokkien välisen rajankäynnin kannalta ongelmallisiksi jäävät tietenkin nominatiivimuotoiset sanat, joista ei voi päätellä morfologista mukautumista.

(d) INTEGROITUNUT LAINA:

- (7) You know, niinku *ränttiä*, muute’ me viistoista *taalaa* maksan *kuuränttyä* [Hmh-hmh] ja niin sitte Matti sano, että kyllä me se voimme, että sata alle ja maksaa sitte niinku *räntti* [’räntti’ tai ’räntty’ < rent; ’taala’ < dollari].
- (8) Ja sitte tuo, joka oli *petiruumana* tuolla [Hmh-hmh.] no, sitte ku Rälfi tuli vanhemmaksi [Hmh-hmh] me laitimme sille *petiruuman*, se oli *kitsinä* ennen [Hmh-hmh.] ja sitte me laitoimme *kitsin* tää, öö, tuohon, ku oli ennen *tainiruuma*, ja panimme tämän *kitsiksi*, eikä meillä *tainiruumaa* sitte oo ollenkaan [’petiruuma’ < bedroom; ’tainiruuma’ < dining room; ’kitsi’ < kitchen].

Esimerkit (7) ja (8) osoittavat, että integroituneissa lainoissa mukautuminen matriisikieleen on edennyt jo selvästi pitemmälle. Integroituneet lainat ovat mukautuneet myös fonologisesti (fonotaktisesti) matriisikieleen. Niiden ääntöasussa tosin saattaa esiintyä jonkin verran vapaata vaihtelua, kuten esim.

⁵ Lähtökielinen ääntöasu ilmaistaan tässä säilyttämällä englannin kielen mukainen kirjoitusasu.

ränttiä ~ *ränttyä*. Integroituneissa lainoissa siis operoi matriisikielen kielioppi, ja näin ne edustavat jatkumon toista ääripäätä.

Synkroniselta kannalta edellisten esimerkkien voidaan katsoa edustavan pääosin transferitilannetta $sl \rightarrow RL$ («kielensäilyttämistä»). On mielenkiintoista todeta, että mikäli kosketuksissa olevien kielten suhde on toisenlainen, ts. tilanne $SL \rightarrow rl$ («kielenvaihto»), jossa on äidinkieli suomi lähtökielenä ja matriisikielenä englanti, niin siitä huolimatta lähtökielistä ainesta voidaan kuvata samoilla kriteereillä. Esimerkit (9) ja (10) edustavat kategoriaa *koodinmuutos*:

(9) It's a saying goes that er when you have no mother you you have not father + and still I + I could er + *kuinkas sen nyt sanoisi englannin kielellä er kunnioittaa?* (Lauttamus 1990: 23).

(10) You had to be here five years before you can *hakea* – *mikä se sanotaan?* (Pietilä 1989: 195).

Näissä esimerkeissä esiintyvät koodinvaihdot ovat hyvinkin vertailukelpoisia esimerkkeihin (1) ja (2). Kaikille näille on yhteistä se, että koodinmuutoksessa niin lähtökielen leksikko kuin kielioppi ovat operationaalisia. Esimerkit (9) ja (10) vahvistavat myös sitä käsitystä, että koodinmuutos on usein finiittilause, jota käytetään kommunikaatiostrategiana (vrt. Lauttamus 1990: 6–9, 32–36; Pietilä 1989: 194–197).

(11) And then er there was a backyard you know and the mans you know they they were erm that time so many Finnish + fellows they have to learn you know that er *piika* – *työtä* (Lauttamus 1990: 25).

(12) Well we make – er – like – er – all kinds of – er – *kalasoppaa* and *kalalaatikkoa* you know – Finnish casserole – er – fish casseroles like they make in Finland (Pietilä 1989: 198).

Esimerkit (11) ja (12) ovat sen sijaan vertailukelpoisia esimerkkeihin (3) ja (4). Kaikille näille on yhteistä se, että *koodinsekoituksen* kohteena oleva leksikaalinen aines on säilyttänyt lähtökielen (suomen) mukaisen taivutusmuodon (partitiivisijan) ja ääntöasun. Esimerkissä (11) *piikatyötä* on objektina toimivan NP:n pääsana (*that* etuattribuuttina), ja esimerkissä (12) *kalasoppaa*, *kalalaatikkoa* ovat prepositioliusekkeen komplementteja. Koodinsekoitusten edellä on usein myös puheenprosessointiin liittyviä ilmiöitä, esim. epäröintisignaaleja.

(13) They don't making those *autos* [ka] – isn't it funny I forgot it? (Lauttamus 1990: 29).

(14) But they still have *joulupuuros* and everything – and *rusinasoppas* (Pietilä 1989: 197).

Esimerkit (13) ja (14) ovat puolestaan hyvinkin vertailukelpoisia esimerkkeihin (5) ja (6), jotka edustavat *sporadisia* tai *spontaanisyntyisiä* lainoja. Näille on yhteistä se, että lähtökielestä peräisin oleva aines on mukautunut matriisikielen morfosyntaksiin. Esimerkeissä (13) ja (14) objektina toimivan NP:n pääsana on saanut matriisikielen edellyttämän monikon päätteen *-s*. Sen sijaan ääntöasu on säilynyt lähtökielen mukaisena. Ymmärrettävistä syistä tässä transferitilanteessa (SL → rl) varsinaiset *integroituneet* lainat ovat ilmeisesti varsin harvinaisia, koska integroituneiden lainojen («yleislainojen») runsaus tekisi amerikansuomalaisten englannista vähemmän käyttökelpoisen viestimen kommunikoitaessa kieliyhteisön ulkopuolella »kielisten» kanssa.

Edellä analysoidut ja kuvatut esimerkit mielestäni tukevat sitä käsitystä, että koodinvaihtoa ja lainaamista strukturaalisina prosesseina voidaan ja pitäisi kuvata jatkumona. Tästä johtuukin, että näiden prosessien tulosten (koodinmuutoksen, koodinsekoituksen, sporadisen ja integroituneen lainan) välinen rajankäynti ei ole aina ongelmaton. Esimerkeistä voidaan myös päätellä, että nämä kielelliset prosessit ovat riippumattomia itse transferitilanteesta, päin vastoin kuin Thomason ja Kaufman (1988) antavat ymmärtää. Ehdotankin tässä sellaista mallia, jossa käsitteitä *koodinvaihto* ja *lainaaminen* sovellettaisiin (sekä synkronisen että diakronisen) kielellisen transferin («interferenssin») kuvaukseen riippumatta itse transferitilanteesta. Tästä huolimatta tarpeellista erottelua *kielensäilyttämisen* ja *kielenvaihdon* välillä voitaisiin käyttää kuvattaessa kielikontaktin lingvistisiä tuloksia, joissa korostuu kielikontaktien diakroninen ulote.

Suomalaisten kielentutkijoiden käyttämä uudehkojen lainasanojen eli vierasperäisten sanojen («vierassanojen») kolmijako (a) *sitaattilainat*, (b) *erikoislainat* ja (c) *yleislainat* perustuu myös mukautumisasteeseen (vrt. esim. Sajavaara 1989: 70–71). Vaikka tätä kolmijakoa on yhä pidettävä monella tapaa tarkoituksenmukaisena, ei näidenkään ryhmien välinen rajankäynti kuitenkaan ole aina yksinkertaista. Heikki Leskinen (1981: 325) toteaaakin kolmijaosta seuraavasti:

Nykyisin on esim. yleis- ja erikoislainojen ero alkanut hämärtyä sen vuoksi, että ns. vieraat äänteet (*b, d, g, f, š*) osataan yhä yleisemmin ääntää. Silti kielen alkuperäistä fonologista systeemia ja fonotaktisia sääntöjä pidetään niinä kriteereinä, joiden nojalla vierassanat erottuvat täysin omakielisistä. Mutta onko tämä kylliksi? Eikö sanarakenne ole vähintään yhtä tärkeä tuntomerkki? Sitä osoittaa jo se, että jos laina on suomen kanonisen muodon vastainen, se aiheuttaa kirja- ja puhekielen välille jatkuvan ristivedon.

Sitaatissa mainittu kirja- ja puhekielen välinen ristiveto lienee ratkaisematon ongelma, niin kauan kuin lainaamista kuvataan lähinnä kirjakielen tai yleisikielen »yhteisen sosiaalisen kielisäännöstön» näkökulmasta. Jatkumon toista

päätä, koodinvaihtoa ja sitä vastaavia kielellisiä kategorioita, voidaan vain harvoissa kieliyhteisöissä pitää puhujien yhteiseen sosiaaliseen kielisäännöstyön eli *kieleen* vakiintuneina ilmiöinä.⁶ Koodinvaihtoa tulee siis tarkastella lähinnä kaksikielisen puhujan *puhesuorituksen* osana.⁷ Sen sijaan eri lainatyyppijä voidaan tarkastella sekä puhesuorituksen että kielen kannalta. Weinreich (1974: 11) korostaa tätä perinteistä puhesuorituksessa (»speech») ja kielessä (»language») esiintyvän interferenssin eroa. Edelliselle on ominaista se, että interferenssi-ilmiöt ovat lausuman hetkellä uusia ja usein tilannesidonnaisia (»nonce borrowing»); interferenssin edellytyksenä on tässä kaksikielisen puhujan henkilökohtainen toisen kielen taito. Jälkimmäiselle on sitä vastoin tyypillistä, että kontaktikielten välillä tapahtuvat transferi-ilmiöt ovat jo vakiintuneet kohdekieleen, ne kuuluvat siis puhujien yhteiseen sosiaaliseen kielisäännöstyön, eikä niiden käyttö enää ole riippuvainen kaksikielisyydestä.

Tarkastellessaan lainaamista *leksikaalisena interferenssinä* Weinreich (1974: 47–53) jakaa transferin kohteena olevat kielelliset elementit joko (a) yksinkertaisiin sanoihin (»simple words») tai (b) yhdyssanoihin ja fraaseihin (»compound words and phrases»). Kattegoria *yksinkertaiset sanat* sisältää kuitenkin Weinreichin mukaan myös sellaiset yhdyssanat ja fraasit, jotka ovat siirtyneet kielestä toiseen analysoimattomina. Tämä kattegoria on siis määritetty, ei niinkään kielitieteilijän näkökulmasta, vaan siltä kannalta, kuinka kaksikieliset kielen käyttäjät itse tajuavat kyseisen kielellisen elementin, esim. amerikanitalian voimasanan *sanemagogna* (< *son of a gun*; Weinreich 1974: 47) ja astetta rumemman, Kalle Päätalon tuotannossa esiintyvän *sanomapitsi* (< *son of a bitch* 'nartun pentu'; Räisänen 1991: 17).⁸ Kumpikin esimerkki osoittaa, että alkuperäinen fraasi on puhujan mielessä muodostanut kokonaisuuden, jonka elementtejä ei ole alun alkaenkaan pystytty hahmottamaan. *Sanomapitsi*-tyyppistä lainaa on tuskin mahdollista luokitella perinteisen kolmijaon mukaisesti. Kyseessä ei voi olla sitaattilaina eikä eri-

⁶ Poikkeuksena mainittakoon esim. New Yorkin puertoricolaisyhteisössä havaittu (ja tutkittu) koodinvaihto (espanja – englanti), jota voidaan hyvällä syyllä pitää puhujien yhteiseen sosiaaliseen kielisäännöstyön vakiintuneena ilmiönä (Poplack 1980).

⁷ Fred Karlssonin (1976: 38) mukaan termi *langue* 'kieli' tarkoittaa ensisijaisesti »puhujien yhteistä sosiaalista kielisäännöstyötä» ja termi *parole* 'puhunta, puhesuoritus' puolestaan »murre-, tyyli- ja yksilöeroja». On kuitenkin huomattava, että esim. murteisiin kuuluvat kielelliset piirteet voivat olla kieliyhteisön sisällä hyvinkin yhteiseen normistoon sidottuja.

⁸ Räisänen (1991: 17) mukaan Päätalon romaaneissa *Täysi tuntiraha* (1974: 58) sekä *Kunnan jauhot* (1973: 223) esiintyvä Iitu Päätalon käyttämä *sanomapitsi* on todennäköisesti Amerikassa siirtolaisina käyneiden tuoma voimasana.

koislaina, koska fraasi on fonologisesti ja fonotaktisesti täydellisesti mukautunut suomen kieleen. Se ei voi olla myöskään yleislaina, koska fraasia käyttäneen joko yksittäinen henkilö tai enintään erittäin suppea yksilöjoukko.⁹ Lienee siis perusteltua, että koodinvaihtoa ja lainaamista tarkasteltaessa on otettava huomioon aikaisemmin mainittu kaksijako: kieli (koodi) ja puhesuoritus (sanoma). Kielikontaktien tutkimuksessa on kysymys useimmiten tosiasiallisista murre-, tyyli- ja yksilöeroista – kielen variaatioista –, joiden voidaan katsoa kuuluvan lähinnä puhesuoritukseen, ja näkemykseni mukaan tämä on otettava huomioon luokitteluissa. Koska siis lienee mahdollista päästä sellaiseen vierassanojen luokitukseen, joka tyydyttäisi sekä kirja- että puhekielen kuvauksen kaikki tarpeet, olisikin syytä avoimesti tunnustaa kirja- ja puhekielessä esiintyvien lainojen erilaisuus ja erityispiirteet.

LÄHTEET

- FILPPULA, M. 1991: New models and typologies of language contact. – *Language Contacts East and West* s. 5–31. Toim. M. Ojanen ja M. Palander. – *Kielitieteellisiä tutkimuksia* 22. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- GUMPERZ, J. J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge University Press. Cambridge.
- JASANOFF, J. H. 1989: Review of Thomason and Kaufman (1988). – *Language* 65 s. 623–628.
- KARLSSON, F. 1976: *Johdatusta yleiseen kielitieteeseen*. Gaudeamus. Helsinki.
- LAUTTAMUS, T. 1990: Code-switching and borrowing in the English of Finnish Americans in an interview setting. – *Kielitieteellisiä tutkimuksia* 20. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- LAUTTAMUS, T. 1991: Borrowing, code-switching, and shift in language contact: evidence from Finnish-English bilingualism. – *Language Contacts East and West* s. 32–53. Toim. M. Ojanen ja M. Palander. – *Kielitieteellisiä tutkimuksia* 22. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- LEHISTE, I. 1988: *Lectures on language contact*. The MIT Press. Cambridge, Mass.
- LESKINEN, H. 1981: Havainnot englantilaisperäisten lainasanojen taivutuksesta. – *Virittäjä* 85 s. 317–326.
- MARTIN, M. 1989: Pinaanat, panaukset ja punaukset – englannin kielestä lainattujen sanojen mukautumisesta amerikansuomeen. – XV Kielitieteen päivät s. 185–194. Toim. H. Nyyssönen ja O. Kuure. – *Acta Universitatis Ouluensis Series B: Humaniora* 14. Oulun yliopisto. Oulu.
- PIETILÄ, P. 1989: The English of Finnish Americans with reference to social and psychological background factors and with special reference to with age. – *Turun yliopiston julkaisuja Sarja B: Osa 188*. Turun yliopisto. Turku.

⁹ Pienenkin yksilöjoukon kielenkäyttöä voidaan tietenkin tarkastella myös joukkoon kuuluvien puhujien yhteisen sosiaalisen kielisäännöstön näkökulmasta, mutta tämäkin tarkastelutapa ei vielä poista kirja- ja puhekielen välistä ristivetoa.

- POPLACK, S. 1980: Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. — *Linguistics* 18 s. 581–618.
- POPLACK, S., S. WHEELER ja A. WESTWOOD 1987: Distinguishing language contact phenomena: evidence from Finnish–English bilingualism. — *Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18–22, 1986* s. 33–56. Toim. P. Lilius ja M. Saari. — *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6. Helsinki University Press. Helsinki.
- RÄISÄNEN, A. 1991: Kalle Päätaalo syntymäseutunsa kielen käyttäjänä ja tallentajana. — *Kieliposti* 2 s. 12–18.
- SAJAVAARA, P. 1989: Vierassanat. — *Nyky-suomen sanavarat* s. 64–109. Toim. J. Vesikansa. WSOY. Porvoo.
- SARHIMAA, A. 1991: Investigation of Russian–Karelian language contacts: explication of a linguistic-historical framework. — *Language Contacts East and West* s. 54–78. Toim. M. Ojanen ja M. Palander. — *Kielitieteellisiä tutkimuksia* 22. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- THOMASON, S. G. ja T. KAUFMAN 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. University of California Press. Berkeley.
- VAN COETSEM, F. 1988: *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Foris. Dordrecht.
- 1990: Review of Thomason and Kaufman (1988), Lehiste (1988), and Wardhaugh (1987). — *Language in Society* 19 s. 260–268.
- WEINREICH, U. 1974 [1953]: *Languages in contact: findings and problems*. Mouton. The Hague.

Borrowing and code-switching in language contact: observations on the languages of Finnish Americans

TIMO LAUTTAMUS

Two of the theoretical assumptions that underlie the approach advocated in the present article are that (i) borrowing and code-switching as language contact phenomena can only be accounted for in terms of a holistic model, and that (ii) borrowing and code-switching should be seen as two opposite poles on a (structural) linguistic continuum rather than as discrete processes in synchronic perspective (cf. Lauttamus (1990)). More specifically, the holistic model implies that borrowing and code-switching may best be described in terms of an approach which integrates the two basic transfer types, language *maintenance* and *shift* (cf. Thomason and Kaufman (1988), and the *transfer situations* in which the critical parameters that have a bearing on the interference between the source lan-

guage and the recipient language are the agent of the transferring action and the degree of bilingualism (cf. Van Coetsem (1988)). In Thomason and Kaufman's (1988) terminology, the two transfer types (or contact situations) are paralleled by the two processes, (interference through) *borrowing* and (interference through) *shift*. The present article aims to criticize such a strict dichotomy and demonstrate that also borrowing must be seen as a gradient rather than discrete process, and that both borrowing and code-switching must therefore be accounted for not only in language *maintenance* situations but in *shift*-induced language variation and change. This kind of model implies that the two basic transfer types should be applied to the description of the linguistic outcome

of the language contact rather than to the (synchronic) transfer situations themselves.

Evidence from Finnish–English bilingualism in North America supports the division of the switch and loan types into four categories based mainly on the structural criteria and the degree of integration into the matrix (recipient) language: (a) *code-change*, (b) *code-mix*, (c) *nonce loan*, and (d) *integrated loan*. The traditional trichotomy of relatively recent loanwords in Standard Finnish, viz. (a) *citation loan*, (b) *special loan*, and (c)

general(ized) loan, is also based on the degree of integration, but, in terms of the Saussurean language–speech dichotomy, these loan types are basically defined at the level of *language* («competence»). In most bilingual communities code-switching and borrowing, and the resultant switch and loan types, are, however, essentially such language contact phenomena that belong to the domain of *speech* («performance»), and it is therefore necessary to take account of this fact in the classification of switch and loan types.